

ՀԱՄԱՇԵՆԱԿԱՆՍ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

Անվճար

ԿՐԱՍՆՈՂԱՐԻ ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

2017թ. հուլիսի 18-ին մեկնարկեց Ափյուռքի երիտասարդների հայրենաձանաչության «Արի տուն-2017» ծրագրի առաջին փուլը: Այս անգամ Հայաստանն իր դռները բացեց ինը երկրից (Կրաստան, Ռուսաստան, Ուկրաինա, Ղազախստան, Ղրղզստան, Կանադա, Սիրիա, Ֆրանսիա, Հորդանան) ժամանած 175 պատանիների և աղջիկների առջև:

Մենք ժամանել էինք քսան հոգուց բաղկացած երկրամասային խմբով, որոնք տարբեր դպրոցների և օժանդակ ուսուցման խմբերի շնորհիվ սաներ էին: Նրանք հանդես եկան երգով, պարով և ասմունքով: Ինը օր շարունակ սիրով և համերաշխ շրջագայում էին տարբեր տարիքի և նախասիրությունների երիտասարդները, որոնց միավորել էր հայրենիքի սերն ու կարոտը:

Նրանք տեսան Հայաստանի չքնաղ բնաշխարհը, եղան հազարամյակների պատմություն ունեցող վանքերում և եկեղեցիներում, հիացան Արարատով և Սևանա լճով: Այցելեցին թանգարաններ և ծանոթացան մեր պատմությանն ու մշակույթին, մոմեր վառեցին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, հարգանքի տուրք մատուցեցին և ծաղիկներ դրեցին Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված Ծիծեռնակաբերդի հուշակոթողին, գլուխ խոնարհեցին Եռաբլուրում հանգչող հայոց ազատագրական պայքարի տարբեր սերնդի ներկայացուցիչների շիրիմների առջև, երգեցին գորավար Անդրանիկին նվիրված երգեր՝ ազգային հերոսի շիրիմի մոտ: Կարելի է երկար թվարկել այն վայրերը, որտեղ նրանք եղան: Այնքան մեծ էր մասնակիցների հիացմունքը, որ հոգնածություն բոլորովին չէին զգում:

Օրը սկսվում էր հայոց լեզվի ուսուցմամբ, որին երեխաները սիրով էին մասնակցում: Հմուտ և տաղանդավոր ուսուցիչների շնորհիվ պարապմունքներն անցնում էին հետաքրքիր և բովանդակալից:

Շրջագայություններին հաջորդեցին ճամբարային օրերը, որոնք անցան շատ հետաքրքիր և բազմաթվանդակ՝ շնորհիվ պարուսույց Սյուզաննա Գրի-

գորյանի, երգի ուսուցչուհի Մերի Վիրաբյանի, հայոց լեզվի ուսուցիչներ Վալյա Ստեփանյանի, Անի Գրիգորյանի, Լաուրա Ավետիսյանի, ճամբարի պետ Էդիկ Գուլյանի և հրաշալի ցոլատավարների: Ե՛վ շրջագայությունները, և՛ ճամբարային օրերը անցնում էին հմուտ ղեկավար Գագիկ Լալայանի ղեկավարությամբ:

Ուզում եմ «Ձայն համշենականի» ընթերցողներին ներկայացնել մեր պատանիների ու աղջիկների տպավորությունները Հայաստանից.

Մարկարովա Լորեստա (Կրասնոդար, 14 տ.). «Ես առաջին անգամ եմ Հայաստանում: Հայաստանի մասին իմ պատկերացումները միայն նկարներից և դիտած ֆիլմերից ստացած տպավորություններից էր: Երազում էի գոնե մեկ անգամ լինել հայրենիքում: Իմ երազանքն իրականացավ: Ես շատ սիրեցի իմ հայրենիքը: Ինձ պարտաճանաչեցին և ամենամեծ ուրախությունն այն էր, որ բոլորը խոսում էին հայերեն: Ինձ թվում էր, թե մի կախարդական երկրում եմ հայտնվել: Ձմայլվել էի Հայաստանի բնաշխարհով:

- Չեմ ուզում քնել, ուզում եմ վայելել հայրենիքի օդը,- ասում էր Լորեստան և հավելում,- և ինչու՞ ես այստեղ չեմ ծնվել:

Ալեքսանդր Կարապետյան (Ղազախստանի պատվիրակության ղեկավարն էր, որը արիտուցիների հետ միասին հաճախում էր հայոց լեզվի դասընթացներին). «Ինձ շատ դուր եկավ այս ծրագիրը, մասնավորապես հայոց լեզվի դասընթացները, որտեղ տեղեկություններ ստացանք ոչ միայն հայոց լեզվի, այլև հայկական մշակույթի, սովորույթների և պատմության վերաբերյալ: Դասավանդող ուսու-

ցիչ Կարինե Եսայանի և նրա «Հանրագիտակ այբբենարան» դասագրքի շնորհիվ դասերն անցան շատ հազեցած և հետաքրքիր»:

Դիմիտրի Մարգարյան (Կրասնոդար, 15 տ.). «Ոչ մի ազգ ավելի համառությամբ չի պահպանել և ավելի խնամքով չի մշակել իր սեփական լեզուն, քան հայ

ազգը: Հպարտ եմ, որ հայ եմ, որ «յան» եմ, Մարգարյան եմ, որ Ափյուռքից եկած իմ ընկերների հետ խոսում եմ հայերեն»:

Կարինա Եսայան (Կրասնոդար, 13 տ.). «Առաջին անգամ եմ Հայաստանում: Հիացած եմ Հայաստանի բնաշխարհով և ճարտարապետական կոթողներով: Ես շատ սիրեցի իմ հայրենիքը՝ Հայաստանը: Խոստանում եմ վերադառնալ՝ սովորել և ապրել Հայաստանում»:

Ալեքսանդր Հակոբյան (Կրասնոդար, 16 տ.). Ես շատ էի ուզում տեսնել իմ պատմական հայրենիքը և կարծում եմ, դա յուրաքանչյուր հայի պարտքն է: Հիացած եմ Հայաստանով: Ես հյուրընկալվեցի հայ ընտանիքում, ծանոթացա հայ ավանդական ընտանիքի խոհանոցին, սովորություններին ու բարքերին: Ուզում եմ շնորհակալություն հայտնել բոլոր այն ընտանիքներին, որոնք բացել են իրենց դռները, ընդունել և 9 օր շարունակ սփյուռքի երեխաներին նվիրել քնքշություն ու հոգատարություն:

Արվինե Բակունց (Կրասնոդար, 14 տ.). «Ստացած տպավորություններս այնքան մեծ են, որ նույնիսկ բառերով դժվարանում եմ արտահայտել: Ես փոքր եմ եղել, երբ իմ ընտանիքը մեկնել է հայրենիքից: Միշտ երազել եմ հայրենիք վերադառնա-

լու մասին: Սիրել և մտովի ինձ զգացել եմ հայրենիքում և այդ սերը ավելի կրկնապատկվեց ու եռապատկվեց՝ երբ եղա հայրենիքում: Հպատ եմ, որ ծնվել եմ Հայաստանում ու պայքարում եմ ինքնությունս, լեզուս ու մշակույթս օտար երկրում պահպանելու համար: Այս ծրագիրը ինձ օգնեց հաստատ որոշում կա-

յացնել՝ վերադառնալ ու մինչև կյանքի վերջը ապրել Հայաստանում, թեկուզ ոչ իմ երազած բարեկեցիկ կյանքով, բայց շրջապատված ինձ հարազատ սարերով ու լեռներով, որոնց շատ էի կարոտել»:

Հրայր Շահինյան (Կրասնոդար, 16 տ.). «Մասնակցելով «Արի տուն» ծրագրին, ես հասկացա, որ ճիշտ որոշում եմ կայացրել՝ սովորել Հայաստանում: Ուզում եմ նաև ծառայել Հայաստանում և բոլոր մայրերին ցանկանում եմ համբերություն, իսկ զինվորներին՝ բարի վերադարձ տուն»:

Տադևոս Գևորգյան (Կրասնոդար, 14 տ.). «Ինձ շատ դուր եկավ Հայաստանը, հատկապես՝ բնությունը: Լինելով Նորավանքում, Գառնիում և Գեղարդում, ես իմ պապերի շունչը զգացի: Լինելով Խոր Վիրապում, զգացի թե ինչ խոր հավատ է ունեցել ազգս: Չեռք բերեցի բազմաթիվ ընկերներ: Երջանիկ եմ, որ կա այսպիսի նախագիծ, որը համախմբում է աշխարհասփյուռ հայ պատանիներին ու աղջիկներին»:

ԿԱՐԻՆԵ ԵՍԱՅԱՆ
Ռուսաստանի հայերի միության Կրասնոդարի երկրամասի կրթության պատասխանատու Հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուհի

25 ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ ՄԿՍՎԵՑ ՎՐԱՑ-ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

25 ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

25 տարի առաջ՝ 1992թ. օգոստոսի 14-ին սկսվեց վրաց-արխազական պատերազմը: Երկու կողմից գոհվեցին և վիրավորվեցին հազարավոր մարդիկ, շատերը լքեցին իրենց գյուղերն ու քաղաքները: Արխազահայերը ևս զոհեր ու վիրավորներ տվեցին, շատ-շատերն արտագաղթեցին Ռուսաստան և այլ երկրներ: 413 օր տևած պատերազմն ավարտվեց 1993 թ. սեպտեմբերի 30-ին, բայց նրա հասցրած վերքերն անբուժելի են: Չոհվածներին հետ չես բերի, խեղված ճակատագրերը չես փոխի: Պատերազմի հետևանքները մեծապես զգաց հայ ժողովուրդը, նվազեց Արխազայում բնակվող հայերի թիվը, մինչև այսօր փակ է Հայաստանն աշխարհին կապող երկաթուղին:

Վրաց-արխազական պատերազմի մասին մեզանում շատ քիչ է գրվել, առավել քիչ՝ այդ օրերին Հայաստան եկած արխազահայ փախստականների մասին: Հայաստանն ինքն էր ծայրահեղ կացության մեջ, ցրտի ու մթնոլորտի, երբ հասցն անզամ քարտերով էր, հայաստանցիներից շատերը՝ այդ թվում նորաստեղծ «Համշեն» հայրենակցական միության անդամները՝ նախագահ Ռոբերտ Ռահանյանը, տեղակալներ Կառլ Զալանուզյանը, Մաթիկ Գեջյանը, նախագահության և վարչության անդամներ Իվան Կրքաշյանը, Վիկտոր Մուխայանը, Անահիտ Հարությունյանը և մյուսները, բոլորին չես թվարկի, փորձեցին ամեն ինչ անել արխազահայերին օգնելու համար: Այդ մասին էլ, ցավոք, շատ քիչ է գրվել: Եվ գուցե այդ է պատճառը, որ երբ Արխազայի և Կրասնոդարի երկրամասի հայերի հետ խոսք է բացվում 1992-1993թթ. Հայաստանում ապաստանած

շուրջ 300 արխազահայերի մասին, նրանք զարմանում են:

Անցյալ տարի Երևանում էր Ռուսաստանի հայերի միության Սոչիի բաժանմունքի նախագահի տեղակալ Մարկոս Քեսյանը, որը քանիցս օգնություն է բերել սահմանամերձ Չինարի գյուղ: Երբ գրույցի ընթացքում առիթ եղավ հիշելու այն դժնդակ տարիները, նա ևս զարմացավ, երբ իմացավ, որ այդքան փախստականների ենք օգնել և այդ մասին 1993 թվականից ի վեր չէին չենք գրել: Իսկապես, պետք էր գրել, օրինակ, որ երբ որպես «Համշեն» հայրենակցականի փոխնախագահ, օգնության խնդրանքով դիմեցի նշանավոր բանաստեղծուհի Միլվա Կապուտիկյանին, նա 1993 թ. ապրիլի 12-ին իր տուն հրավիրեց, քսան հազար ռուբլի նվիրեց արխազահայ փախստականներին, շատ մտահոգված հետաքրքրվեց նրանց վիճակով: Այդ ստացականի, նաև տարբեր կրոնական և բարեգործական կազմակերպությունների կողմից արխազահայերին բաժանելու համար հատկացված սննդի արկղերի և հագուստեղենի ստանալու մասին շուրջ հարյուր արխազահայերից իմ վերջրած ստացականների պատճենները տվեցի Մարկոս Քեսյանին՝ տանելու Սոչիի հայերի միություն:

Դիմելով մեր ընթերցողներին՝ խնդրում եմ, եթե այն օրերի վկաներից որևէ մեկը ցանկություն ունի գրել իր հուշերը, ապա սիրով կտպագրենք «Չայն համշենական» թերթում, իսկ առայժմ արտատպում ենք 1992 և 1993թթ. «Ազգ» թերթում հրատարակված երկու նյութ, որոնք արդեն վավերագրի արժեք ունեն:

Սերգեյ Վարդանյան

ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԿԱՆՆԵՐ ՆԱՅԱՍԱԿՆՈՒՄ

Ինչպե՞ս են ապրում, ո՞վ է հոգում նրանց մասին

Բաբվից եւ Լեռնային Ղարաբաղի բռնադատվածների ծով հոգսերի մեջ մենք ահախա մոռանում ենք արխազահայ փախստականներին: Որքա՞ն են նրանք, ի՞նչ է արվում նրանց համար, այս հարցերով դիմեցինք ՀՀ կառավարությանն առընթեր կրոնի գործերի պետական խորհրդի նախագահի տեղակալ Սերգեյ Վարդանյանին, որը նաեւ «Համշեն» հայրենակցական միության փոխնախագահն է:

- Այս տարվա ապրիլին Երևանում ստեղծվեց «Համշեն» հայրենակցական բարեգործական միությունը, որը միավորում է Արխազայից եւ Կրասնոդարի երկրամասից տարբեր տարիներն Հայաստանում բնակություն հաստատած համշենցիներին, որոնք թեւ շուրջ 14 հազար են, բայց միությանը անդամագրվել է ընդամենը 105 հոգի: Ասեմ, որ «Համշեն»-ում ընդգրկվելու համար պարտադիր չէ ծագումը, եւ, օրինակ, վանեցու շառավիղ են, գլխավորը մեր ժողովուրդի տարապիտու հատվածներից մեկին օգնելու ցանկությունն է:

Քանի որ միությունը դեռեւս գրասենյակ չունի, իսկ իմ աշխատավայրը քաղաքի կենտրոնում է, ուստի հավաքների ու փախստականների այցելությունների համար հարմարագույն վայր է: Ի՞նչ է արվել: Արխազայի օգոստոսյան դեպքերից հետո միությունը գործնական առաջարկություններ է ներկայացրել ՀՀ նախագահին, վարչապետին եւ Գերագույն խորհրդին: Արխազահայերին օգնելու նպատակով կապ ենք հաստատել Գև նախագահության, տարբեր համեմատողներին, պատգամավորական խմբերի, Հայաստանի Կարմիր Խաչի, լուսավորության նախարարության, հատուկ ծրագրերի պետվարչության, Կրաստանի Հելսինկյան խմբի, Կրաստանի եւ Արխազայի որոշ պաշտոնատարների հետ: Մեր երկու ներկայացուցիչներ Գև պատգամավորական խմբի հետ մեկնել են Թբիլիսի և Արխազի՝ մասնակցելու բանակցություններին եւ ծանոթանալու իրավիճակին: Մեր պատվիրակն ենք ուղարկել վերջերս Կրասնոդարում կայացած Ռուսաստանի հայ համայնքների ներկայացուցիչների հավաքին:

Ստեղծել ենք լրահավաք խումբ, որը գրի է առնում փախստականների պատմածները, Արխազայից լուրեր ստանում եւ անհրաժեշտության դեպքում կարելու փաստերը հաղորդում արտգործնախարարության ԱՊՀ երկրների բաժին, որպեսզի արտգործնախարարության խողովակով հնարավոր լինի ինչ-որ կերպ ազդել հակամարտ կողմերի վրա:

Մենք Երևանում հաշվառել ենք Արխազայից 51 փախստական, բայց նրանց թիվը, անկասկած, 200-ից ավելի կլինի: Նրանք հիմնականում հանգրվանել են ազգականների եւ ծանոթների մոտ: Միությունը դիմել է ՀՀ կառավարություն ու Գև բռնազաղթվածների եւ աղետի գոտու հանձնաժողով, որպեսզի արխազահայ փախստականներին եւս տրվեն մթերքների կտրոններ:

Նրանցից շատերը նյութական կարիքի մեջ են, Հայաստան են եկել օգոստոսյան շոգերին, ամառային հագուստներով, իսկ հիմա ցրտեր են սկսվել, առջեւում ձմեռ է: Մենք մեր սուղ միջոցներով շուրջ 30 փախստականների օգնել ենք նյութապես, ոմանց համար գնել հետդարձի տոմս: Օգտվելով առիթից, ցանկանում են մեր երախտագիտությունը հայտնել Հայ Առաքելական եկեղեցու Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս Ներսիսյանին, որն օրերս մեր միությանը քսան հազար ռուբլի հատկացրեց: Փակագծում ասեմ, որ Արարատյան թեմի առաջնորդարանը վերջերս հինգ հարյուր հազար ռուբլի է նվիրել Հայաստանի պաշտպանության հինադամին, այդքան գումար էլ առանձնացրել է զոհված ազատամարտիկների ընտանիքների համար: Զգիտես ինչու, մամուլում այդ մասին չգրվեց, եւ, ընդհանրապես, կարծում եմ մամուլը քիչ է անդադարառնում Արարատյան թեմի բազմաթիվ հրաշալի նախաձեռնություններին, ազգաշահ գործերին, նախապատվություն տալով այլոց խոսքերին եւ նորահայտ աստվածաբաններին:

Դառնանք արխազահայերին. այսօր Հայաստանում ապաստանածների երեխաների մեծագույն մասը ուսումը շարունակում է այստեղ, բայց դժարին է կացությունը Կրասնոդարի երկրամասում, ուր եւ հորդել է արխազահայերի հիմնական հոսանքը: Միայն Մեծ Սոչիի հայկական դպրոցները համալրած շուրջ 600 արխազահայ երեխաներ դասագրքեր չունեն: Առանց դասագրքերի են մնացել նաև Կրասնոդարի երկրամասի հայկական դպրոցների սաները, քանզի մինչև օրս Հայաստանից գրքեր չեն առաքվել:

Արխազայի իրավիճակի մասին. արդեն անցել է պատերազմի առաջին օրերին հայերին համակած շփոթմունքը, հիմա նրանք կարողանում են համախմբվել եւ վանել զինյալ ավազակախմբերին, ինչ համազգեստով էլ որ նրանք հանդես են գալիս: Եթե կանանց ու երեխաների մեծ մասը Արխազայից դուրս է բերվել, ապա տղամարդկանցից շատերը մնացել են պահելու իրենց գյուղերն ու տները: Հայկական գյուղերում ուժեղացվել են, ավելի կազմակերպված բնույթ ստացել հայկական զինված պահակախմբերը: Համեմատաբար խաղաղ է լեռնային գյուղերում, ծանր է մայրուղու կից գյուղերի վիճակը, մասնավորապես հիմնական թատերաբեմի վերածված հայկական Վերին Էշերա եւ խառը բնակչությամբ Ներքին Էշերա գյուղերում: Զոհվածների թիվը: Հնարավորին չափ ճշտում ենք նրանց անունները, բայց շատ գյուղերի հետ կապը խզված է: Զոհված հայերի թիվը կլինի երեք տասնյակ: Թեւ ահռելի չափերի է հասնում թալանը, հայերի մեքենաների առեւանգումը, բարեբախտաբար հայերը հակամարտող կողմ չեն համարվում: Այժմ կացությունը բարդացել է, քանզի արխազական վերահսկողության գոտու հայերը գորակույզվում են արխազական, վրացական գոտու՝ վրացական բանակ:

Արխազայի իրավիճակը, Հայաստանում եւ Կրասնոդարի երկրամասում ապաստանած արխազահայերի խնդիրները քննարկելու համար «Համշեն» հայրենակցական միությունը նոյեմբերի 14-ին, Ժ. 12-ին Ճարտարագիտության ինստիտուտի դահլիճում նախատեսում է հրավիրել հավաք, որին կարող են մասնակցել բոլոր նրանք, ում հուզում են այս հարցերը:

«Ազգ», 1992 թ., 10 նոյեմբերի, N 126

ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ՄՈՌԱՅՅԱԿ ԲԵԿՈՐՆԵՐ

Հայաստանում ապաստանած արխազահայերին «Ազգ»-ն անդրադարձել է 1992թ. նոյեմբերի 10-ի համարում: Բավական ժամանակ է անցել, և մենք որոշեցինք կրկին դիմել ՀՀ կառավարությանն առընթեր կրոնի գործերի պետական խորհրդի նախագահի տեղակալ Սերգեյ Վարդանյանին, որը նաև «Համշեն» հայրենակցական միության փոխնախագահն է՝ ինչպես սի՞ն է վիճակն այժմ:

- Ավելի ծանր: Առաջ կարծում էինք, որ Հայաստանում ապաստանածներին կարող ենք մեծապես օժանդակել, բայց ձմեռը սառեցրեց նաև մարդկանց սրտերը: Համշենահայերի վերջին հանդիպմանը Երևանի ճարտարագիտական համալսարանի դահլիճում քիչ մարդ էր հավաքվել, գերազանցապես փախստականներ: Օգնողներ գրեթե չկային: Իսկ հայաստանաբան շատ համշենահայեր պաշտոնի և դիրքի տեր են, կան կարողություններ ու հնարավորություններ, նյութական միջոցներ ունեցողներ, որոնք խուլ ու համր գտնվեցին իրենց հայրենակիցների ցավին: Այնինչ, «Համշեն» միության ստեղծման օրերին շատերն էին ձգտում նրանում մեծ ու փոքր պաշտոններ ստանալ (երևի սա մյուս հայրենակցական միություններին ևս ծանոթ պատկեր է): Երբ Արխազայում նոր էր սրվել իրավիճակը, միությունն սկսեց եռանդուն գործել, այդ մասին արդեն պատմել եմ «Ազգ»-ի ընթերցողներին: Բայց անույս ձմեռն ու հեռախոսակապի բացակայությունն իրենցն արեցին, շատերի համար առտնին հոգսերն արդեն ծանր էին, ինչպես սի՞ն: Այսպես մոռացվեց իմ իմաստությունը՝ երբ անտանելի դժվար է դառնում կյանքը, հիշիր նրանց, ովքեր առավել վատ վիճակում են:

(սկիզբը՝ 2-րդ էջում)

ճակում են, և ուժ կգտնես ոչ միայն ինքդ քեզ, այլև ուրիշներին օգնելու (հիմա ողջ Հայաստանն այդպես էլ ապրում է, նեցուկ դառնալով Արցախին):

Անշուշտ, արխագահայերին ձեռք մեկնելը միայն տեղաբնակ համաշխարհային պարտքը չէ: Հիշենք, թե ինչպես մեր ազգակիցները դեռ դարաբաշխան շարժման առաջին օրերին Արխագահայի տարբեր քաղաքներում համերաշխության հանրահավաքներ էին կազմակերպում, ինչն այն ժամանակ անվտանգ չէր: Հիշենք ինչպես էին բեռնատարներով օգնություն բերում Հայաստանի, Արցախի, երկրաշարժի օրերին՝ աղետի գոտու համար: Այնուհետև հազարավոր աղետյալներ ապաստանեցին

Արխագահայում, Կրասնոդարի երկրամասում, հարյուրավոր աշակերտներ ուսումը շարունակեցին այնտեղի հայկական դպրոցներում՝ միշտ զգալով համաշխարհային հոգածությունը: Բայց չգիտես ինչու, հիմա Հայաստանում օգնություն բաժանողները չեն հիշում արխագահայ փախստականներին, ինչը նրանց մարդկայնորեն վիրավորում է: Եթե, իրոք, սիրո զինը սերն է, ապա խնդրում եմ բոլոր նպաստամատուցներին՝ Կարմիր խաչին, հայրենակցական ու բարեգործական միություններին՝ մի՛ մոռացեք Հայաստանի արխագահայերի բեկորներին: Եթե Արխագահայում մնացածներն ու Կրասնոդարի երկրամաս գաղթածներին ի վիճակի չենք օգնել, այստեղ ապաստանածներին հո կարող ենք:

Այս տխուր համապատկերի միակ լուսավոր կետն այն է, որ փետրվարի 16-ին հանրապետության վարչապետ Հ. Բագրատյանն ստորագրել է կառավարության կարգադրությունը (թիվ 52), որով 1993թ. հունվարի 1-ից մինչև մայիսի 1-ը արխագահայ փախստականներին քաղաքործկոմների և շրջագործկոմների սոցիալական ապահովության բաժինները պիտի վճարեն կենսաթոշակներ և երեխաների համար նպաստներ:

Օրերս մենք կառավարություն կդիմենք մի խնդրանքով ևս. Հայաստանում ապաստանած 150-200 արխագահայերի մի մասը ցանկանում է վերադառնալ պատերազմի գոտուց հեռու գտնվող իրենց գյուղերը կամ առժամանակ հանգրվանել Կրասնոդարի երկրամասում՝

ազգականների մոտ, բայց Երևան-Սոչի ինքնաթիռի տոմսն արժե 8 հազար ռուբլի: Մենք կառավարությանը պիտի խնդրենք, որ վերադարձի տոմսը նրանց տրվի անվճար, կամ զգալի զեղչով:

Մի հարցի մասին ևս. տասնամյակներ անց արտագաղթը, մենք պետք է ազգովի մտածենք այն կասեցնելու և ներգաղթի մասին: Արխագահայերից շատերը սիրով կտեղափոխվեն Հայաստան, եթե այստեղ նրանց հող տրվի գյուղեր հիմնելու համար: Թեև պատերազմի թոհուբոհին, մենք ցանկացողներին ցուցակագրում ենք այն հավատով, որ գալու է օրը, երբ Հայաստանը դառնալու է բոլոր հայերի փրկության ափը:

Մի քանի փոխայցելություններից հետո հաջողվեց նրանց մեջ արթնացնել հայկական բնությունը, և նրանք համաձայնեցին տեղափոխվել Հայաստան, բայց ահավոր երկրաշարժը խափանեց այդ ծրագիրը: Հիմա, երբ ահագնացող չափերի է հասել արտագաղթը, մենք պետք է ազգովի մտածենք այն կասեցնելու և ներգաղթի մասին: Արխագահայերից շատերը սիրով կտեղափոխվեն Հայաստան, եթե այստեղ նրանց հող տրվի գյուղեր հիմնելու համար: Թեև պատերազմի թոհուբոհին, մենք ցանկացողներին ցուցակագրում ենք այն հավատով, որ գալու է օրը, երբ Հայաստանը դառնալու է բոլոր հայերի փրկության ափը:

«Ազգ», 1993, մարտի 24, N 53

ԲՈՒՆԻ ԻՍԼԱՄԱՑՎԱԾ ՆԱՅ ԿՆՈՋ ԿԵՐՊԱՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐԷ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Իսլամացված հայ կանանց մասին գրված ստեղծագործություններում հատկապես աչքի է թառնում այն մեծ հեղինակությունը, որ արդեն առաջացած տարիքում նրանք վայելել են իրենց ընտանիքում և շրջապատում: Գրեթե բոլոր գրքերում իսլամացված հայ կանայք ներկայացվում են որպես խելացի, մաքրասեր, աշխատասեր և լավ տանտիկիններ: Թռռներն իրենց տատերի հեղինակության մասին փաստող բազմաթիվ հիշողություններ ունեն, որոնցից կցանկանայինք մեջբերել մեկը, որը, մեր կարծիքով, առավել քան ուշագրավ է: Թուրքիայում պաշտոնական տեսակետից տարբերվող գրքերի հրատարակմամբ հայտնի «Փերի» հրատարակչության սեփականատեր Ահմեթ Օնալի մեջ տպավորվել է իր տատի՝ իսլամացված հայուհի Ֆաթիե անսահման գրքապաշտությունը. «Կարող եմ ասել, որ մեր տունը նա էր կառավարում, շրջակա բոլոր գյուղերում էլ խոսքը անցնում էր: Ձգում էի, որ մտավորական ընտանիքի զավակ էր: Մեծ կարևորություն էր տալիս երեխաների կրթությանը: Լավ հիշում եմ. մի օր դպրոցից վերադառնալիս գրքերս ու տետրերս ցեխն էին ընկել: Տատս, տեսնելով այդ, ինձ կանչեց, որպեսզի մի պատմություն պատմի. «Մերոնք մեզ պատերի տակ թողեցին, ոսկիները և փողերը հողի տակ թաղեցին, սակայն գրքերը շալակեցին ու տարան: Գիրքը շատ արժեքավոր է: Ես այս աշխարհից կգամ, ոսկիներն ու փողերն էլ կարող եմ կորչել, սակայն գիրքը մարդուց էլ, փողից էլ ավելի արժեքավոր է»:

Վերջին տարիներին ավելացել են ինչպես քուրդ հեղինակների թուրքալեզու գրքերը Հայոց ցեղասպանության և հայկական թեմատիկայի մասին ինչպիսին են Յուսուֆ Բադիի, Մեթին Աքթաշի, Սերդար Ջանի և ուրիշների: Սակայն սրանից բացի, Թուրքիայում հրատարակվում են քրդերեն գրքեր հայկական թեմատիկով, որոնց հեղինակներից են Մեհդի Ջանան, Իրֆան Ամիրան, Հեսնե Մեթեն և այլք:

Ուշագրավ է, որ հայ տատ ունենալու հանգամանքը առավելապես բացահայտվում է նրանց աղջկա կողմից թռռների միջոցով, այսինքն՝ բացահայտվողները ավելի շատ մայրական տատերն են, քան հայրական և սա միգրացի կարելի է բացատրել նաև հայրիշխանական որոշակի ընկալումներով և հասարակության մեջ տղամարդկանց տարբերակվող դիրքի հետ:

Բազմաթիվ աղբյուրներում և ուսումնասիրություններում հանդիպում ենք իսլամացված հայ կանանց, տատիկների բացառիկ դրական հատկանիշները, գեղեցիկ, մաքրակենցաղ, հարեհաս լինելու մասին հիշողություններ՝ և դա անվերապահ ընդունվում է հասարակության կողմից:

Ինչպես նշվեց վերևում, սկսած 2000-ական թվականների սկզբից թուրքական գրականության մեջ տպագրվեցին մի շարք գրքեր, որոնց գլխավոր հերոսուհին կամ հերոսուհիներից մեկը Հայոց ցեղասպանության տարիներին բռնի կրոնափոխ հայուհին է: Դեռևս 2001 թ. Գերմանիայում տպագրված թուրք գրող Քեմալ Յալչընի «Քեզ-

նով է ուրախանում սիրտս» փաստագրական վեպում հանդիպում ենք բռնի իսլամացված հայուհիների հետ կապված պատմություններ, որոնցից մեջբերենք մեկը: Ծայրայտ հայուհի Սուլթան Բաքըրչըգիլը փոխանցում է իր հորաքրոջ պատմությունը. ցեղասպանության ժամանակ մի քուրդ հորաքրոջ աչքերի առաջ սպանում է նրա ամուսնուն և իրեն առևանգում ու ամուսնանում հետը: Իր ամուսնուն սպանող քրդից հորաքրոջը երկու տղա երեխա է

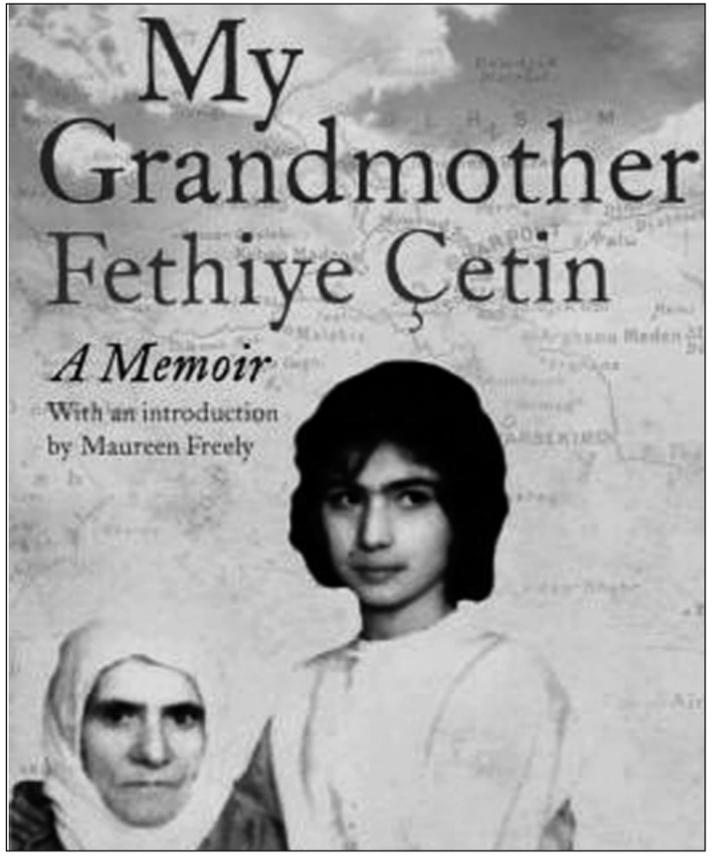
սպաննողին կինը եղայ: Երկու տղաներուս հայրը եղած այս մարդուն երբեք պիտի չներեն, Աստուած անոր պիտի պատժէ»:

Այս դրվագը լավագույնս ներկայացնում է բռնի իսլամացված հայուհու տրավմատիկ առօրյան և այն հոգեկան տանջանքները, որոնց ենթարկվել է նա ապրելով իր ընտանիքին սպանողի հետ մեկ հարկի տակ:

Քեմալ Յալչընի Գերմանիայում հրատարակված մյուս գրքում՝ «Սարը Գելին» («Նորահարս»), հանդիպում ենք Աղյա-

նալը Սիրանույշը մի պայման էր դրել նրա առջև, համաձայն որի Նուրին պարտավորվում էր Սիրանույշի գերդաստանից փրկել տասը երեխայի և ահա հենց դրա շնորհիվ է, որ Բերսումների տոհմը շարունակվում է: Յալչընի գրքում Նուրի աղայի և Սիրանույշի կրտսեր որդին՝ Մեհմեթ Նուրին դրվագներ է պատմում մոր կյանքից, որտեղ ցայտուն կերպով երևում է իսլամացված հայուհու ապրած տրավմատիկ առօրյան և հիշողությունները. «Մորս իսկական անունը Սիրանույշ էր, հորս հետ ամուսնանալուց հետո նրան Հանըմ էին ասում: Մայրս երիտասարդ տարիքում հաճախ էր ինձ և ավագ եղբայրներիս ասում. «Ապա ինձ մի անգամ Սիրանույշ ասեք, լսե՛ն»: Երբ նրան Սիրանույշ էի ասում, փաթաթվում էր ինձ, շարունակ համբուրում ու արտասվում: Երեխա ժամանակ մորս արտասվելուն նայելով՝ ես էլ էի արտասվում, սակայն չգիտեի, թե մայրս ինչու է լալիս: Մայրս երբեմն լեռների, թռչունների, քարերի, հողի, ծաղիկների հետ էր խոսում, գրուցում: Ես չէի հասկանում այն լեզուն, որով նա խոսում էր: Երբ հարցնում էի, շոյում էր գլուխս ու ասում. «Սա մորս, հորս լեզուն է, քո քեռիների լեզուն է, հայերի լեզուն է»: Հայերի լեզուն մորս արցունքների լեզուն էր»:

Գրքի մեկ այլ հերոսուհու՝ Փազարզըքի Սիլվայի, պատմությունը սարսազգու մանրամասներ է պարունակում. «Երբ սկսվեց աքսորը ես արդեն մեկ տարի է, ինչ ամուսնացած էի: Տասնութ տարեկան էի: Անուսնուս սպանեցին: Երբ քարավանը դեպի Սիրիայի անապատներն էր գնում իմ ներկայիս ամուսինը՝ Հասանը ինձ առևանգեց և տարավ իր գյուղ: Նախ փոխեց (Շարունակությունը 7-րդ էջում)

ունենում, սակայն ապրած սարսափները ամբողջ կյանքում ուղեկցում են նրան. «Երբեք չեմ մոռնար այս դէպքը: Գիտեմ, որ այս մարդը ամուսինս սպանեց: Իմ աչքերով տեսայ, զիս ալ պիտի սպաննէր: Վախէս ամուսինս

մանի հայտնի Բերսումների (Պարսամ) տոհմից գեղեցկուհի Սիրանույշի պատմությանը, որին փրկել և այնուհետև նրա հետ ամուսնացել էր շրջանի հայտնի քուրդ աղաներից մեկը՝ Նուրին: Մինչ քրդի կինը դառ-

ИЗ СТАМБУЛА ДО АМШЕНА, ИЗ АМШЕНА В ЕРЕВАН

Интервью с Эролом Аматауни Безирганом

- *Господин Аматауни, расскажите, пожалуйста, о Вашей поездке.*

- Сначала мы с детьми побывали в Чамлыхемшине, в нашей родовой деревне Молевинц (Молевенч) и посетили находящиеся неподалеку крепость Зил-кале и водопад Паловит. Не успев заехать в Хачиванк и Элевит отправились в Батуми.

По дороге немного разговорились с таксистами-хемшилами из Хопы. Все, кого мы встречали, уже успели побывать в Армении, и все вскользь говорили правду, о которой знают все. Даже всегда говоривший о себе как о турке шофёр-хемшил, бывавший в Армении, с улыбкой рассказывал о том, как говорил там всем: "Yes hamshenahay em. Я амшенский армянин", отмечая, как похожи наши языки.

И вот, очарованные красотою Амшена, мы оказываемся на границе с Аджарией. Таксист-хемшил просит меня передать привет своим ереванским друзьям, оставляя мне визитку, добавляет: "До скорого!" И вот мы садимся в поезд по маршруту "Батуми-Ереван". И сразу же ощущаем на себе все преимущества быть хемшилами. В поезде нас обслуживали как никого больше, сервис буквально бизнес-класса, а в глазах проводниц читалось огромное количество вопросов.

И вот, мы в Ереване! Зашли в единственную персидскую мечеть в городе. Имам мечети, узнав что мы из Турции, пытается прощупать почву, задавая вопросы о Башаре Асаде, вознося ему всяческие похвалы, но мы дали понять, что не желаем углубляться в эту тему. Узнав, что имеет дело с армянами-мусульманами, имам поистине испытал большой шок. Мы поспешили удалиться.

Передвигаясь по городу я вдруг ощутил на себе повышенное внимание к нам, которого до того дважды побывав в Армении, никогда не испытывал. И тут я понял, что все дело в моей дочери, носящей хиджаб.

Гуляя по городу мы набрали на церковь, расположенную рядом с гостиницей "Ани". Дверь в храм была открыта и мы решили зайти внутрь. Тут мы стали свидетелями проведения обряда крещения. Мать

с покрытой головой, держащая ребенка на руках, отец ребенка, стоящий рядом с ней, священник. Родственники по очереди дарят подарки малышу. Тут моя дочь воскликнула:

- Папа, священник посмо-

трел прямо на меня! Я аж испугалась.

- Не бойся, дочка, просто он принял нас за иностранцев. И тут священник направился прямо к нам и сказал по-английски:

- Поздравляю вас с праздником Рамадан!

- Спасибо!

- Вы персы?

- Нет, мы амшенские армяне.

Священник был буквально

кусить. У нас возникли сомнения по поводу мясной пищи, потому мы старались не есть где придется. Наш выбор пал на ресторан традиционной армянской кухни "Карас", надеясь найти там что-нибудь

постное. Нам приглянулся суп с краюшками хлеба и мы оформили заказ.

- Вы турки? - спросила нас официантка по-английски.

Услышав от нас, что мы амшенские армяне, девушка побежала вниз, крича "Они амшенские армяне!". Вокруг нас собрались ее друзья и сослуживцы. Нас так тепло приняли, что мы не смогли отказаться от совместного фото. Оказалось, что девушка

- Мои предки мигрировали с территории исторического Амшена очень давно и поселились в Сакарье - это еще один густонаселенный армянами-хемшилами район Турции в западной части страны. В настоящее время я проживаю с семьей в Стамбуле, занимаюсь торговлей.

Высшее образование по специальности "Туризм" я получил в Канаде. У меня трое детей, два сына и одна дочь. Старший сын начнёт обучение в Канаде на режиссерском факультете с сентября этого года. Двое младших детей пока учатся в школе.

деления этнической принадлежности, которые показали, что ничего тюркского во мне нет, я армянин по всем показателям.

- *Каковы были Ваши дальнейшие действия?*

- Я продолжил изучать эту тему, начал задавать вопросы, искать информацию в Интернете и в армянских кругах Стамбула. Невозможно было продолжать отрицать очевидное!

Я также записался на курсы армянского языка где полностью освоил армянский алфавит. Теперь я могу читать

У могилы Ваана Аматауни в Ошакане

- *Откуда к Вам пришло осознание своей причастности к армянству? Вы слышали об этом от родственников или узнали позже из других источников?*

- Я был обычным турецким парнем, считал себя хемшилом, турком-мусульманином. К христианам вообще и к армянам в частности, относился, мягко говоря, насторожено. Вы не поверите, были времена, когда я брал телефонный справочник Стамбула и отыскивая в нем армянские имена, звонил по указанным номерам и говорил этим людям, чтоб они убрались из нашей страны!

Примерно пять лет тому назад я решил подробнее изучить тему этногенеза хемшилов и тогда столкнулся с упоминанием о них как об армянах-мусульманах, многие из которых по сей день говорят на амшенском диалекте западноармянского языка. Чем глубже я погружался в эту тему, тем очевиднее становились факты. Через какое-то время я сдал анализы ДНК для опре-

армянские тексты и писать армянскими буквами, правда языком пока владею не в полной мере, но продолжаю изучать его.

- *Вы уже дважды посещали Армению до нынешней поездки с детьми, скажите, что-нибудь изменилось в восприятии своего армянства Вашими детьми после первого в их жизни посещения Армении?*

- Безусловно! Мои дети в восторге от Армении, от того радушного приема, который был нам оказан и теперь хотят туда ездить снова и снова. Они перестали скрывать от окружающих своё армянское происхождение, а одна из подружек моей дочери даже призналась ей, что также имеет армянские корни.

- *Как бы Вы описали нынешнее положение исламизированных, отуреченных, курдизированных армян?*

- Количество таких людей просто поражает воображение и количество осознающих себя армянами и желающих

осажен. Я и сам удивился.

- Вы христиане?

- Нет, мы хемшилы-мусульмане.

- Добро пожаловать в Армению!

Он тут же принес нам угощение из принесенной прихожанами выпечки. Не сводя с нас глаз, священник растерянно еще несколько раз повторил: "Добро пожаловать в Армению".

На второй день нашего пребывания мы стали искать место, где могли бы пере-

студентка факультета тюркологии.

Вернувшись в номер, мой счастливый и довольный сын спросил меня: "Папа, почему к нам так хорошо относятся, когда узнают, что мы хемшилы?"

Большое спасибо моим армянским друзьям за теплый прием и великолепное отношение.

- *Господин Аматауни, расскажите немного о себе.*

знать свои корни растёт день ото дня. Думаю, что мы можем говорить уже о нескольких миллионах, хотя информация о них, в силу сложившихся реалий, конечно далеко неполная. На страницу об армянах-мусульманах, созданную

братьям я также советую поразмышлять на тему принятия нашими предками христианства. Все ли принимали его добровольно? Разве наша история ограничивается только христианским периодом, а этническое происхождение и

мать, что большое количество виртуальных участников нашей группы часто проживает в отдаленных от Константинополя провинциях страны, а другая по-прежнему предпочитает не заявлять о себе открыто. Даже в беседах на камеру люди соблюдают осторожность.

Нами было решено зарегистрировать нашу общественную организацию, для чего нам необходимо определиться с её целями и задачами в будущем. В основном нас интересуют вопросы сохранения идентичности, изучения армянского языка, а также помощи людям, потерявшим связь с родными еще в начале 20-го века, в основном это исламизированные женщины-армянки и их потомки. Также нам всем

мною в Facebook-е, приходят тысячи обращений от подобных людей.

- Встречались ли Вы когда-либо с непониманием, неприязнью Вас как мусульман с армянской стороны?

- К сожалению, да. Мне не перестают задавать вопросы о том, что сейчас мешает исламизированным армянам стать снова христианами, постоянно слышатся призывы вернуться к религии предков, рассуждения о том, что ислам мы приняли насильно и т.п.

идентично с религиозным самоопределением? Я так не думаю. Для меня важно, чтобы и в Турции и в Армении за людьми, подобными нам, было право оставаться самими собой со всеми вытекающими. Я не намерен скрывать своё армянское происхождение, живя в Турции, но я и не обязан быть христианином для признания меня со стороны моего армянского народа, более того, я считаю, что феномен армян-мусульман в будущем может сыграть свою важную и положительную роль в налаживании армяно-турецкого ди-

У мечети в Ереване

вашей организации и при попытках её зарегистрировать в силу специфики её деятельности и аудитории?

- Безусловно. Самое популярное обвинение в наш адрес как с армянской, так и с турецкой стороны - шпионаж и происки спецслужб Армении или Турции. Но мы были готовы и к этому и не намерены сворачивать с выбранного пути, будем продолжать свою деятельность в рамках закона и послыными нашим членам способами, хотя мы буквально ходим по тонкому льду.

Эрол Безирган и Сергей Варданян

- Думаю, что многих читателей заинтересует Ваш псевдоним Аматуни, с чем связан такой выбор?

- Прежде всего, конечно, с историей основания Амшенского княжества (Армянскими князьями Хамамом и Шапухом Аматуни). Также огромное впечатление на меня произвело посещение в 2016 году могил Месропа Маштоца и Ваана Аматуни в селе Ошакан вместе с филологом, историком и автором книг об амшенцах, замечательным человеком Сергеем Варданяном. В тот момент я действительно почувствовал всю глубину наших корней и истории, всю неразрывную связь с нашей страной и народом. Это было непередаваемо! Именно тогда я решил приехать в следующий раз с детьми и показать им это место. Вопрос с выбором армянского имени также был для меня решён.

- Спасибо за беседу!

Провела беседу и перевела с турецкого ИНЕССА ТАЦЯН

В Ошакане

Моё мнение на сей счёт таково: мы уже никогда не узнаем причин, по которым мои предки стали мусульманами. Возможно, они сделали это под давлением, а может быть и просто из практических соображений, чтобы не платить джизью, но ведь все последующие поколения и я в том числе, уже родились в этой религии, воспитывались на её почве, она проникла практически во все сферы, стала образом нашей жизни и мышления. Своим армянским

лога и взаимоотношений. Важно искоренять нетерпимость и невежество с обеих сторон во имя единства и процветания нашего великого народа.

- Господин Аматуни, всех нас очень интересуют итоги прошедшего первого собрания организации армян-мусульман. Много ли людей в нём участвовало, какие вопросы обсуждались?

- Людей было немного, всего шесть человек. Нужно пони-

хотелось бы оказывать посильную помощь Республике Армения и её гражданам, оказавшимся в сложной ситуации на территории Турции, помогать им в изучении турецкого языка и участвовать в их жизни в течение всего периода их нахождения на территории Турции.

Многие из живущих сегодня на территории Турции потомков исламизированных армян вообще не имеют никакой информации ни о сегодняшней Республике Армении ни об армянской культуре в целом, а слово "армянин" для них всегда сводилось к всего лишь чему-то очень постыдному и тщательному скрываемому, некоему "пятну" своей биографии в условиях Турции.

- Почему Вы решили создать свою отдельную организацию, ведь нам уже известно о различных действующих организациях хемшилов, Вы не пытались объединить свои усилия, использовать уже работанный ими ресурс?

- Да, я знаю об этих организациях, в них состоят неко-

торые мои друзья, но я считаю, что они не отвечают глобальным вызовам армянства, тем более что вопросы этнического происхождения в среде хемшилов до сих пор остаются темой многочисленных споров. Многие хемшилы являются приверженцами идей коммунизма-социализма, а вопросы национальной идентичности и культуры сводятся к очень узкому, местечковому пониманию некоего "амшенства", которое не может существовать в отрыве от армянства. Мне очень не нравятся эти попытки вычленения некоего "амшенского" субэтноса из армянского народа. Наверное так произошло потому что я никогда не проживал на территории исторического Амшена и узнав об армянских корнях хемшилов, смотрю на вещи более глобально, причисляя себя к армянам в целом. Мы готовы работать с армянами-мусульманами и не только из любых регионов, говорить с каждым на понятном ему языке.

- Возникают ли какие-либо трудности в деятельности

ВСПОМИНАЯ ПРОШЛОЕ

Прошло столетие после Геноцида армянского народа в Турции, но пере-сказываемые из поколения в поколение истории разных семей снова и снова возвращают нас в прошлое. Жизнь в Западной Армении, детство, отчий дом... нет уже давно в живых

Грант Грантович Чолокян

людей, которые помнили об этом и о своей родине. Разъезжались по разным странам их потомки. Много, что пришлось пережить армянскому народу в годы Геноцида, остались в далеком прошлом, но воспоминания не стерты...

За редким исключением,

Семья Доваджян, дата фото неизвестна

давно уже нет очевидцев одних из самых страшных страниц истории армянского народа. Многие воспоминания передали нам реальную картину того времени. Многие истории еще ждут своего часа, чтобы поведать миру о печальной судьбе выживших людей и спасшихся от уничтожения. Амшенские армяне также разделили судьбу всего армянского народа. Кто сумел выжить, покидали свою

родину, в которой их ожидали смерть и унижение. Многие семьи и родные потеряли друг друга в круговороте тех страшных событий и уже никогда не смогли найти друг друга, разделенные границами государств. Но случались и чудеса, когда спустя годы родные находили друг друга, несмотря ни на какие препятствия.

Одну из таких историй мне рассказал мой собеседник Чолокян Грант Грантович, он родился намного позже случившихся событий, в 1979 году в городе Гагра Республики Абхазия.

- Вот история, которая сохранилась в моей семье,- рассказывает Грант Грантович Чолокян.- Мой прадед Доваджян Мкртич жил в районе г. Орду в Турции. Как и тысячи других семей он со своей семьей уехал из Турции во время Геноцида. В 1915г. к берегам Абхазии приплыл корабль с беженцами из Турции, на корабле была семья моего прадедушки и прабабушки. Во время высадки беженцев с корабля, поступил приказ от царских властей прекратить высадку. Часть беженцев не успели высадиться на берег. На корабле еще оставались

двое детей из семьи Доваджян. Младшему из детей Арменаку было 3 годика, старшей Астхик 12 лет. Только их сестра Хнген, которой было 8 лет, осталась с родными. Корабль вместе с детьми уплыл обратно в Турцию. Долгие годы ничего не было известно о детях. Попытки поисков не дали никаких результатов, а последующие годы закрытых границ и вовсе похоронили надежду для семьи когда-либо

Слева Хнген и ее найденный брат Арменак, Гагра, 1965г.

разузнать о судьбе детей. Пролетели годы, жизнь шла своим чередом, но боль от утраты навсегда поселилась в семье Доваджян. В 1964г. приехал в командировку журналист из Болгарии. Так получилось, что он остановился в доме, где жил мой отец Чолокян Грант Альбертович. В один из дней глава семьи Грант рассматривал болгарскую газету, которую гость оставил на столе в беседке. На глаза попала заметка, где отчетливо читалось имя Арменак. Вечером болгарский журналист перевел, что было в заметке. Оказалось, что это объявление, в котором было написано, что Арменак Доваджян ищет своих родных уже многие годы и постоянно дает объявления в газету. Совпадение имени и фамилии уже было чудом, но сложно было поверить, что это их родной Арменак нашелся через столько лет. По просьбе семьи, журналист из Болгарии по приезду домой все разузнал и действительно, о чудо, это был тот самый маленький Арменак Доваджян оставшийся на корабле, уплывшем обратно в Турцию. Через некоторое время Арменак Доваджян с супругой Нунэ приехали в Абхазию, спустя 50 лет после разлуки. Сестра Арменака Хнген жила в сельской местности в Гагрском районе Абхазии Каляйчи (ныне Псахара). Ее не о чем не предупредили. И вот наступил долгожданный день, когда родственники с Арменаком поднялись в село, где жила его сестра Хнген, с которой разлучила судьба в его далеком детстве. Арменак медленно подошел к калитке и замер, чувства переполняли его, сестра во дворе

поливала цветы, глаза Арменака переполнили слезы. Он

Сын Астхик - Мкртич с женой

шутливо спросил сестру на турецком языке «Вам ничего починить не надо», она не оборачиваясь и продолжая поливать цветы ответила на турецком «Нет ничего не надо». Арменак уже открывал калитку и заходил во двор, когда сестра Хнген обернулась и посмотрела на него. Еще секунду она сомневалась, кто перед ней стоит. «Арменак, тун ис та ахпяйс?» (Арменак, это ты брат?). Они, молча, стояли и смотрели друг на друга, не веря своим глазам полным слез и радости. Затем медленно подошли друг

к другу и обнялись, и так обнявшись, молча, стояли, не веря в чудо происходящего. Арменак рассказал, что случилось с ними после того как корабль приплыл обратно в Турцию. Оказалось, что их отдали на усыновление в разные турецкие семьи. Хотя и росли в разных семьях, но жили в одной местности и поддерживали связь друг с другом. Сестра Астхик его втайне навещала и не давала забыть ему, кто он есть и что случилось с ними и с семьей. Больше никого родных они не знали. Шло время, они выросли, со временем перебрались из Турции в Болгарию. В дальнейшем Астхик переехала в США в Лос-Анджелес. Арменак создал семью, женившись на армянской девушке Нуне. У него родились дети, но он никогда не переставал искать своих родных и близких. После этой счастливой встречи они уже больше никогда не теряли

друг друга, не раз приезжал Арменак к сестре в Абхазию, к сестре Хнген приезжала и сестра Астхик из далекой Америки. Побывала в гостях у брата в Болгарии в Варне и Хнген. После многих лет разлуки судьба дала им счастливый случай вновь встретиться и увидеться.

Уже давно нет в живых Арменака, Хнген и Астхик, но память о них и об их чудесной встрече навсегда осталась в семьях их потомков.

Элеонора Узунян
Абхазия, Гагра

ԲՈՆԻ ԻՍԼԱՄԱՑՎԱԾ ՆԱՅ ԿՆՈՋ ԿԵՐՊԱՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐԲ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Սկիզբը՝ 3-րդ էջում

անունս, իմ անունը Սիլվա էր: Ինձ ասաց. «Սրանից հետո քո անունը Հաջեր է լինելու»: Երբ Հասանը ինձ քարավանից առանձնացրեց ես երեք ամսական հղի էի: Ժամանակն եկավ և ես ծննդաբերեցի ու լույսի պես մի աղջիկ երեխա աշխարհ բերեցի: Հասանն ասաց. «Եթե այս աղջիկը մեծանա մեզ գլխացավանք կբերի: Կամ այս երեխային պետք է սպանես, կամ էլ ես եմ քեզ սպանելու»: Աղաչեցի, պաղատեցի, սակայն նա անդրդվելի էր: Այն ժամանակները կար մահվան վախ: Ո՞ր պետք է փախչեի, ես ոչ մեկը չունեի: Իմ հարազատ երեխային իմ ձեռքով թունավորելով սպանեցի: Օրեր շարունակ երեխայիս պատկերը աչքերիս առջևից չէր հեռանում: Շատ զղջացի, մտածում էի. «Երանի ինքս ինձ սպանեի»: Ավելի ուշ Հասանից մի տղա երեխա լույս աշխարհ բերեց: Սակայն այդ տղային ոչ մի կերպ իմ երեխայի նման կրծքիս չկարողացա սեղմել, իսկ Հասանին երբեք չընդունեցի որպես իմ ամուսին: Երեխայիս սպանելուց հետո ամբողջ կյանքիս ընթացքում տանջանքներ ապրեցի»⁷:

Իսլամացված հայ կանանց թեմայով Թուրքիայում տպագրված առաջին ստեղծագործություններից է Իրֆան Փալալի «Աքսորի երեխաները. տատս հայ է եղել» հուշագրական վեպը, որը հիմնված է փաստերի վրա, սակայն տարբեր նկատառումներով այստեղ հերոսների անունները փոխված են: Այս գրքում տեսնում ենք տատի՝ իսլամացված հայ կին Ֆաթմայի և թոռան՝ Դեմիրի յուրահատուկ կապը, որի արդյունքում տատը առաջացած տարիքում հենց նրան է վստահում իր կյանքի գաղտնիքը: Այս կինը, չնայած առաջացած տարիքին, ամենայն մանրամասնությամբ հիշում է իրենց կյանքը մինչև ցեղասպանությունը, աքսորի ճանապարհը, կոտորածը, հոր սպանությունը և մոր մահը: Այս բոլոր տեսարաններն ուղեկցել են նրան իր ողջ կյանքի ընթացքում: Նրա հավաստմամբ, իրենց քարավանը սկզբում 80 հոգուց է բաղկացած եղել. «Վերջում միայն ես մնացի, կարծում եմ, և միգուցե ինձ նման փրկված մի քանի աղջիկ ևս»⁸: Նա հիշում է նաև իրենց քարավանի տղամարդկանց, այդ թվում և իր հոր սպանության պահը. «Քիչ անց հերթով բոլոր տղամարդկանց սպանեցին: Երկու մարդ նրանց բռնում էր, երրորդը՝ սպանում: Ամենավերջում հորս սպանեցին»⁹: Մորից կտրվելու պահը, ինչպես նմանատիպ շատ հերոսների պարագայում, Ֆաթմա տատիկի մեջ ևս վառ է մնացել: Տղամարդկանց սպանելուց հե-

տո քարավանի կանանց տարել են ծառերի մոտ՝ ամենայն հավանականությամբ բռնաբարելու. «Մայրս այդ կողմ գնալուց առաջ ինձ մոտ եկավ և ինչ-որ բաներ ասաց կամ 22-ջաց, սակայն չեմ հիշում, թե ինչ ասաց, միայն հիշում եմ, որ ինձ համբուրեց: Դրանից հետո այլևս մորս հետ երբեք չգրկախառնվեցինք և չհամբուրվեցինք: Ինձ մոտ եկավ, ինձ համբուրեց, միայն դա գիտեմ: Պարզվում է, որ դա նրա վերջին համբուրն էր, որովհետև հաջորդ օրը մայրս ցրտից առչելով, մահացավ»¹⁰: Ընդհանրապես նմանատիպ ստեղծագործություններում նկատելի է, որ իսլամացված հայ աղջիկ երեխաները հիշում են, որ ունեցել են բարեկեցիկ ընտանիքներ և շրջապատված եղել հոգատարությամբ, սակայն հետագայում, ճիշտ հակառակը, ենթարկվել են տարատեսակ ճնշումների, անարգանքի: Իրենց մանկությունից հուշ մնացած գուրգուրանքի կամ հոգածության մի նշույլ հիշողությունը պահել են, և գուցե դա է նրանց ուժ տվել դիմագրավելու փորձություններին:

Ֆաթման եղել է 5-6 տարեկան, երբ բախտակից մի խումբ երեխաների հետ փրկվել է, այնուհետև հասել Ուրֆա, որտեղ նրան մի մուսուլմանական ընտանիք վերցրել է որպես ծառայող, իսկ հետագայում, երբ դարձել է տասներկու տարեկան ամուսնացրել այդ ընտանիքի տղայի՝ քառասնամյա Դերվիշի հետ: Ամուսնությունից հինգ տարի հետո Դերվիշը մահանում է և Ֆաթման մնում միայնակ երկու երեխաների հետ, իսկ որոշ ժամանակ անց իր ամուսնու ընտանիքը մի վեճի պատճառով նրան դուրս է հանում տնից՝ երեխաներին պահելով իրենց մոտ: Դրանից հետո Ֆաթման ստիպված սկսում է աղախինի, հավաքարարի գործ անել, որպեսզի կարողանա ապրել: Որոշ ժամանակ անց նախկին ամուսնու ընտանիքը կրկին ետ է վերցնում Ֆաթմային, քանի որ երկարատև բանտարկությունից հետո վերադարձած է լինում ամուսնու՝ Դերվիշի մեծ եղբայրը՝ Բեքիրը, ում հետ էլ և ամուսնացնում են Ֆաթմային: Այս ամուսնությունից էլ ծնվում են երեք երեխաներ, սակայն որոշ ժամանակ անց Ֆաթմայի երկրորդ ամուսինը մահանում է և կրկին այս անգամ արդեն հինգ երեխաներով նա մնում է միայնակ: Ֆաթման ստիպված սկսում է աշխատանք փնտրել և դառնում է դպրոցում հավաքարար: Հետագայում է, որ Ֆաթման լինում է այդ տարիներին Ուրֆայի առաջին աշխատող կինը: Ֆաթմայի դժվարությամբ մեծացրած երեխաները,

սակայն, դառնում են ազգայնամուլներ և ինչպես հաճախ է պատահում՝ խառը էթնիկ ծագումը հոգեբանորեն նրանց մղում է ժայռահեղական բնույթի գործողությունների:

Իր հարազատների սպանության տեսարանները խոր հետք են թողել Ֆաթմայի վրա, և նա ողջ կյանքում վախեցել է մահից: Այդ պատճառով էլ հետագայում նա նույնիսկ խուսափել է գնալ մերձավորների թաղմանը, քանի որ դա ծանր է եղել իր համար և հիվանդագին, սակայն այդ ամենի բացատրությունը թաքցված է հետևյալ պարզ և, միևնույն ժամանակ, խորիմաստ նախադասության մեջ. «Երբ մեկի մահվան մասին եմ լսում, հորս սպանությունն է աչքիս առաջ գալիս...»¹¹:

Յուրահատուկ կապվածությունը թոռներից որևէ մեկի հետ իսլամացված հայ կանայք դիտել են որպես հեռման կետ, սակայն այդ կապվածության մեջ նրանք տեսել կամ ցանկացել են նմանություն տեսնել իրենց նախկին հայկական ընտանիքի հետ: Օրինակ՝ Ֆաթմա տատիկը թոռանը՝ Դեմիրին, իրենց վերջին հեռախոսագրույցում հորդորում է շուտ գալ, որպեսզի նրան տեսնի և կարողանա առնի, միգուցե վերջին անգամ կրծքին սեղմի, քանի որ գգում է իր մուսուլուտ մահը և ավելացնում. «Դու և՛ իմ գավակն ես, և՛ իմ հայրն ես: Դու գիտե՞ս, որ հայրս քեզ նման էր, միայն թե դու մի քիչ սև ես, նա ավելի բաց էր»¹²:

Իրֆան Փալալի հրատարակած մեկ այլ գրքում, որը վերնագրված է «Քարերի ողբը. Աստվածածնի կործանումը» հիմնականում խոսվում է մշակութային եղեռնի վերաբերյալ և մասնավորապես հայկական եկեղեցիների ու տվյալ պարագայում Սեբաստիայի Սուրբ Մարիամ Աստվածածնի եկեղեցու ավերման մասին: Գլխավոր հերոսը եկեղեցու քահանա Վարդգեսն է, ով ստիպված է լինում թողնել իր հայրենիքը և հեռանալ Ստամբուլ: Ցածր գեղարվեստականությամբ այդ գրքում ընդամենը մի փոքր անդրադարձ կա արդեն հետեղեռնյան Թուրքիայում և առավել կոնկրետ 1950-60-ականներին հայության բեկորների դեմ իրականացված բռնի իսլամացման քաղաքականությանը, որի հետևանքով փրկված հայերից շատերը ցեղասպանությունից 40, 50 տարի անց կրկին կանգնել են բնաջնջման վտանգի առաջ և ինչպես նշում է վեպի կերպարներից մի վարորդ. «Հասկացանք, որ կամ այս աշխարհից հեռանալու ենք, կամ պետք է մուսուլման դառնանք: Տեր հայր, դու վստահում ես Ստամբուլին,

բայց մի վստահիր, քանի որ այնտեղ էլ մեզ նմանների վիճակը ապահով չէ: Ավելի լավ է դու էլ մուսուլման դարձիր և փրկվիր»¹³: Ընդամենը այս փոքրիկ դրվագով հեղինակը կարևոր և լուրջ մի խնդրի է անդրադառնում. այն է՝ Հայոց ցեղասպանության շարունակական բնույթին և արդեն հանրապետական Թուրքիայում այդ քաղաքականության շարունակմանը, սակայն ցեղասպանությանը այլ անդրադարձներ գրքում չկան, իսկ գեղարվեստականության առումով այն արժեք չի ներկայացնում, ուստի հարկ չենք համարում մանրամասն վերլուծել հիշյալ ստեղծագործությանը¹⁴:

Թուրքիայում ցեղասպանության տարիներին իսլամացված հայ կանանց խնդիրը հասարակական ու գրական օրակարգ մտցնելու և հրապարակավ քննարկումներ սկսելու գործում անասելի մեծ է Ֆեթիյե Չեթինի (ծնվ. 1950 թ.) «Մեծ մայրս» հուշագրական վիպակը, որը այս թեմայով գրված ամենաազդեցիկ գրքերից է, սակայն նմանատիպ այլ ստեղծագործություններից տարբերվում է նրանով, որ փաստերի նկարագրությունները համեմատված են բարձր գեղարվեստականությամբ, ինչը գրքին հարողորմ է ոչ միայն փաստագրական, այլև գեղարվեստական արժեք: Բացի այդ, գիրքը խթանիչ դեր ունեցավ թուրք գրականության մեջ հայկական թեմատիկայի խորացման համար, մեծ ակտիվություն մտցրեց հասարակական և գրական շրջանակներում: Ֆեթիյե Չեթինը մասնագիտությամբ իրավաբան է և երկար տարիներ եղել է Հրանտ Դինքի փաստաբանը: Լինելով ձախակողմյա հայացքների կրող՝ Չեթինը բազմիցս ենթարկվել է հալածանքների և անգամ բանտարկվել 1980 թվականի հեղաշրջումից հետո: Երիտասարդ տարիքում (25-26 տարեկան) Ֆեթիյեի տեղեկանում է մորական տատից՝ Սեհերից, որ ամբողջ կյանքը որպես մուսուլման ապրած տատը իրականում հայուհի է Հերանուշ Կատարյան անունով, որին 1915 թ. ցեղասպանության ժամանակ աքսորի ճամփից առանձնազում է մի ոստիկան, որդեգրում նրան, կրոնափոխ անում և տալիս Սեհեր անունը: Տասը տարեկան Հերանուշը ապրում է կոտորածների, աքսորի ողջ սարսափները, որոնք ամբողջ կյանքում ուղեկցում են նրան, սակայն մինչև խոր ծերություն գաղտնի է պահում դրանք: Հերանուշը խոր կապվածություն է ունենում թոռներից մեկի՝ Ֆեթիյեի հետ և արդեն առաջացած տարիքում (70 տարեկան) նրան է վստա-

հում իր կյանքի ամենամեծ գաղտնիքը: Տատի և թոռան կապվածության համար կան մի քանի պատճառներ, սակայն, ինչպես Իրֆան Փալալի տատի դեպքում, այս անգամ ևս Հերանուշը, մեր կարծիքով, տեսել կամ փորձել է թոռան մեջ տեսնել իր կորցրած ընտանիքին կապող մի բան: Ֆեթիյեի ուղղված և հաճախ կրկնվող նրա հետևյալ բառերը դրա ապացույցն են. «Դու մեր կողմին ես նման»¹⁵: Ըստ Չեթինի, տատը լավ հիշողություն է ունեցել, սակայն հայկական ընտանիքի, աքսորի, կոտորածների մանրամասները հիշելու համար ողջ կյանքում ներքուստ անընդհատ կրկնել է դրանք¹⁶, այսինքն՝ շարունակ գտնվել տրավմայի մեջ: Նման վիճակի մեջ են եղել նաև Հերանուշի բախտակից այլ հայ կանայք ևս: «Ավելի ուշ նկատեցի, որ մեծ մայրիկիս ճակատագրակից մեծ թիով կիներ ալ, արտայայտուելու անկարող ըլլալով, անոր նման անվերջ-անդադար գրուցած են իրենք-իրենց հետ, իրենք-իրենց մէջ»¹⁷:

Ազդվելով նաև այդ հանգամանքից՝ Ֆեթիյե Չեթինը հետագայում որոշում է տատի պատմությունը գրքի վերածել:

(Շարունակելի)

ՈՒՐԵՍ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ՆԱԻՐԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ Բանասիրական գիտ. թեկնածուներ

- 1 Baslangıç C., Özgürlüğün bu kadari da fazla!, Radikal, 3.07.2006.
- 2 Dink H., Ölenlerin değil, kalanların üzerinden konuşalım, Zaman, 26.11.2005.
- 3 Şen, Çelik A., Dinç N. K., Yüz Yıllık Ah: Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakir, İstanbul, 2015, s. 314.
- 4 Մայն տեղում, էջ 324-327:
- 5 Եսլըն Բ., Նշված աշխ., էջ 358:
- 6 Yalçın K., Sarı Gelin, Bochum, 2004, s. 294.
- 7 Մայն տեղում, էջ 175-176:
- 8 Palalı I., Tehcir Çocukları: Nene bir Ermeniyim, İstanbul, 2005, s.14-15.
- 9 Մայն տեղում, էջ 16:
- 10 Մայն տեղում, էջ 16-17:
- 11 Մայն տեղում, էջ 41:
- 12 Մայն տեղում, էջ 122:
- 13 Palalı I., Taslarin Agiti: Astvadžadzin'in Katli, İstanbul, 2005, s. 11.
- 14 Վերջին տարիներին Թուրքիայում ինչ-որ առումով մոդայիկ դարձած հայկական թեմատիկայով գրված գրքերի շարքում որոշակի շեղում են կազմում գեղարվեստականության, գաղափարական, կոմպոզիցիոն առումով չստացված գործերը և Ի. Փալալիի հիշյալ գիրքը դրանցից ընդամենը մեկն է:
- 15 Çetin F., Anneannem, İstanbul, 2005, 5-inci basım, s. 29.
- 16 Հարցազրույց «Մեծ մայրիկս» գիրքի հեղինակ Ֆեթիյե Չեթինի հետ, Ազրակ, 27.11.2006:
- 17 Մայն տեղում:

ՍԵՐՈՑԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտ

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆ ՆԱՄՇԵՆԱԿԱՆՅԵՐԻ ԲԱՆԱՅՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ՆՄՈՒՇՆԵՐ

ԽԱՂԻԿՆԵՐ

Քուրքուն քուկա գօնչա գու
Քայնան, դալինե վանան,
Արնօղ¹ քեզի էրթօղ ում,
Ախչիք, փեչքինե² վանան:
(Կկուն կգա կկանչի
Գարնանը, ճյուղի վրա³,
Քեզ առելու, գնալու եմ,
Աղջիկ, ուսիս վրա):

- 1 Նշանակում է՝ ամուսնանալու, քեզ վերցնելու, բարձրացնելու:
- 2 Փեչք նշանակում է ուռը քիակով:
- 3 Կարելի է քարգմանել նաև՝
Գարնանը կկուն կգա,
Կկանչի ճյուղի վրա:

***

Ջերմագ յազմայիդ վանան
Փարաք-փարաք փարփալե¹,
Քա՛, յե քեզի դանօղ ում,
Անդեր, լերն ի վեր քալե:
(Ճերմակ գլխաշորիդ վրա
Քարակ-քարակ փայլաթեփուկը,
Քա՛, ես քեզ տանելու եմ,
Անտեր, յայլան ի վեր գալիս):

- 1 Փարփալ-գլխաշորերի, նաև ի հիշատակ տրվող թաշկինակների եզրերին ամրացվող փայտյա, թեթև, շրջանաձև, թեփուկի պես բարակ փայլաթեփուկա գունավոր զարդ, որը նպատակահարմար համարեցինք կոչել նորաստեղծ բառով՝ «փայլաթեփուկ»:

***

Մամի՛, բարուն ասօղ ում,
Բարե քեզի թեփօղ ա,
Բարե էրգու թօր ունի,
Մեզե՛ հնձի դեփօղ ա:
(Մամի՛կ, պապին ասելու եմ,
Պապը քեզ խփելու է,
Պապը երկու թռռ ունի,
Մեկը ինձ է տալու):

***

Ինա էնթու թեզեհին
Աստիսիյուզ դալ ունի,
Գարշիզ¹ գօնչօղ դաղաքե²

Քենթին վանան դուդ³ ունին:
(Այն դիմացի թզեհին
Դեպի այս կողմ ճյուղ ունի,
Դիմացս երգող տղաները
Քթի վրա մսագնդիկ ունեն):

- 1 Գարշիզ, տե՛ս թուրք. karsi (քարշը)-դիմաց, դեմուդեմ, հանդիպակաց:
- 2 Նշանակում է և՛ տղաներ, և՛ երեխաներ:
- 3 Դուդ-մարմնի վրա աճած մսի փոքրիկ գոյացություն:

***

Թե՛նագե լիվեր¹ քիդե,
Լիվերե՛ թե՛նագ քիդե,
Փօսթին վանան բարգիս գու,
Դօշաղն ինչին ա, չքիդե:
(Դանակը ատրճանակ գիտես,
Ատրճանակը դանակ գիտես,
Մորթու վրա ես պառկում,
Ներքնակն ինչ է, չգիտես):

- 1 Լիվեր-նևուլեր, ատրճանակ:

***

Չալօնեցե¹ արդիյե
Ջիզե՛խվեհիյե² փօյի գուն,
Չալօնեցե ախչեզեհին
Մեզի համ քօվի գուն:
(Չալոնացիների արտերը
Թռչունները փորում են,
Չալոնացիների աղջիկները
Մեզ համար ողբում են):

- 1 Չալոնա (այժմ՝ Հոյունջուլար), գյուղ Խոփայի գավառում:
- 2 Ջիզուլիս նշանակում է և՛ ճնճող, և՛ թռչուն:

***

Խարնա արուրեդ, խարնա,
Չարգեհիչեդ¹ նե խարնա,
Յես քեզի գարնե, ամա,
Քա՛, քու քինթեդ շաղ փարցն ա:
(Խառնիր ապուրդ, խառնիր,
Չարգեհիչով ներսը խառնիր,
Ես քեզ կառնեի, բայց,
Քա՛, քո քիթը շատ բարձր է):

- 1 Չարգեհիչ-ճաշ խառնելու թիան, ներքևի մասը լայն, խոհանոցային փայտյա սաարկա:
- 2 Նշանակում է՝ շատ մեծամիտ ես:

ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

Արդվինի նահանգի հայախոս համընտանիքը հանելուկին ասում են «բիլմեցե» (տե՛ս նույն իմաստով թուրք. bilmece): Հետաքրքիր է, որ հարևան Ռիզեի նահանգի Չայելիի, Մենոզի գավառներում, ինչպես նաև Արդեշենի գավառի Ենիյոլ (նախկին՝ Օջե) գյուղում, որտեղ ուսումնասիրություններ ենք կատարել 2010-2012 թվականներին, թուրքախոս համընտանիքը հանելուկին հայերեն ասում են «հօնք», հոգնակի՝ «հօնքլար»: Ի դեպ, հանելուկի «հանք» տարբերակը, ըստ Ս. Հարությունյանի, օգտագործվել է Գյումրիում (տե՛ս Ս. Հարությունյան, «Հայ ժողովրդական հանելուկներ», Ե., 1960, էջ 8):

1. Գուդա՛ գեշթանա չի,
Նեխա՛մ դաղման վիյ էլ է չի,
Գեթթա՛ յեդ քարնալ չի:
Փեչքօ ու մուխ

(Ուտում է՝ չի կշտանում,
Նստած տղից վեր չի ելնում,
Գնում է՝ հետ չի դառնում):
Վառարան ու ծուխ

2. Չօրս ախապար
Մեզ գույին ի վա
Շերա գուն:
Գօվ գեթուշ

(Չորս եղբայր
Մեկ փոսի/ջրհորի մեջ
Չիշիկ են անում):
Կով կթել

3. Փերնան խեմա գու,
Բօրդան շերա գու:
Թայնիկ

(Բերանով խմում է,
Պորտով չիշիկ է անում):
Թայնիկ

ԱՌԱՃ-ԱՍԱՅՎԱԾՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ նեթին՝ գարջեման,
Էրթան բարգին՝ էրգեման:
(Ինչո՞ւ նստեմ կարճանան,
Գնամ պառկեմ՝ երկարեմ):
2. Լու չեա՛ բաշլուդե՛ թե՛նիմ,
Օջիլ չեա՛ ձօցե թե՛նիմ:
(Լու չեա՛ բաշլուդս դնեմ,
Ոջիլ չեա՛ ծոցս դնեմ):
- 1 Բաշլուդ-տղամարդու գլխի փաթեթ, գլխամոց:
3. Հաճալու գագա (է)նե մի:
(Առանց (ձու) ածելու մի կշկշա):
4. Մե՛նացի քարիս գեփն՝
Լուս աշխարիս էեփն:
(Մնացի դարի/զառիվայրի կեսին՝
Լուս աշխարհի երեսին):
5. Նաղա բուլուզն ի՞նչ էնա՛
Բեգդուգե գեզն ա:
(Նեղ վերնաշապիկը ի՞նչ անի (ի՞նչ մեղավոր է), որ տուտուզը ծուռ է):
6. Յե՛ցան փախա՛ խօշե էլա:
(Յեցից փախա՛ ցցափայտը ելա):
7. Քեշօղի՛՛ գերե՛՛ դօղիգ,
Աթօրե՛՛ քեզդին մօղիգ:
(Քեշօղի՛՛ կեռ տոտիկ,
Աթոռը՛՛ տուտուզին մոտիկ):

- 1 Քեշօղի, Քաշօղի-տոնամուն է:
- 2 Գեր-կեռ, ծուռ, կոր:

ԱՍՈՒՅԹ

Փանին մեչե՛ փան գօ ,
Արդին մեչե՛ գօվ գօ:
(Քանի մեջ բան կա,
Արտի մեջ կով կա):
Կարելի է քարգմանել նաև՝
Գործի մեջ գործ կա:
Ինչ որ բանի մեջ ինչ որ բան կա:
Գործի մեջ մի անհայտ բան կա:

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Այս օգոստոսին լրացավ «Չայն համընտանիքի» 13-ամյակը: 13 տարի այն անվճար բաժանվել է Հայաստանի և սփյուռքի բազմահազար ընթերցողներին, իսկ նրա կայքէջը՝ dzaynhamshenakan.org թերթը հասանելի է դարձրել աշխարհի տարբեր երկրներում ապրող հայերին: Մակայն նյութական դժվարությունների պատճառով թերթի կայքէջն այսօր կանգնած է փակման վտանգի առաջ, ուստի դիմում ենք մեր ընթերցողներին՝ իրենց հնարավորությունների սահմաններում դրամական փոխանցումներ կատարելու «ՎՏԲ-Հայաստան Բանկի» (ՎԵԲ-ԱՐՄԵՈՒՅԱ ԲԱՆԿ) հետևյալ հաշվեհամարին

ՀՀ դրամով 16048072598700

Կայքէջի չփակվելու դեպքում նախատեսում ենք այն որակապես բարելավել և դարձնել շատ հետաքրքրական:

Սերգեյ Վարդանյանի «ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ ՁՐՈՒՑԱՐԱՆ»
հեղինակային հաղորդաշարը Լրատվական ռադիոյի եթերում
կարող եք լսել յուրաքանչյուր
չորեքշաբթի, ժամը 17.20-ին և հինգշաբթի, ժամը 13.20-ին:
Լրատվական ռադիո FM 106.5 Lratvakan.am

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐՈՑԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-բարեգործական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, քմ. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03Ա054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեջբերման դեպքում հղումը «Չայն համընտանիքի» պարտադիր է: Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից: «ԴՅԱԻՆ ԱՄՏԵՆԱԿԱՆ» (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации «АМШЕН» (г. Ереван),
Գլ. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЫАН. Издаётся с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. «HAMSHEEN» Compatriotic-charitable public organization (Yerevan).
"DZAYN HAMSHENAKAN". Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org